

Dalibor Šeatović

Položaj jezika u antropologiji

Arnolda Gehlena

Razmatrat će se položaj jezika u empirijskoj antropologiji kakvu predlaže Arnold Gehlen u knjizi *Čovjek: njegova priroda i njegov položaj u svijetu*.

Namjera mi je da uvodno dam neke napomene o Gehlenovom pristupu problemima koji se javljaju u filozofskoj antropologiji. Za njegov pristup je bitno da se metafizičko, tradicijom baštinjeno pitanje odnosa duh-tijelo, koje je ishodišno za svaku antropološku diskusiju, obrađuje genetski kroz proces nastajanja kako duha tako i tijela. Ne negirajući direktno klasičnu kartezijansku podjelu, Gehlen istovremeno odustaje od svake sheme stupnjevitog razgraničenja čovjeka bilo od svoje fizičke konstitucije i zadanosti, bilo od svog biološkog porijekla. Ali s druge strane, moguća biologistička ili strogo evolucionistička pozicija koja bi a priori odbacivala svaku metafiziku modificirana je ovdje kao puno suptilnije, kako Gehlen kaže, tehničko uzdržavanje od metafizike¹. Traži se na svakom stupnju istraživanja strogost i utemeljenost svojstvena empirijsko-analitičkoj znanosti. Očito ljudska, duhovna postignuća se ne odbacuju, ali se i ne postuliraju kao nešto u opoziciji spram bioloških i prirodnih mehanizama. Zbog toga se kao temeljno pitanje Gehlenove antropologije postavlja upravo metoda pristupa. Tražeći ono ljudsko (što jest u definiciji svake antropologije), izgrađivat će se instrumentarij, kako terminološki tako i metodski, kojime bi se pokazalo "jedinstvo zakona strukture, koji vlada svim ljudskim funkcijama od tjelesnih do duhovnih"². O čovjeku će na svoj način, a u skladu s gore postavljenim zahtjevom, imati što reći biologija, lingvistika, sociologija, psihologija... Svaka od tih disciplina pokazivat će spomenuto jedinstvo zakona strukture. To jedinstvo je temeljeno na bitnim isključivo ljudskim karakteristikama što se u

---

¹Gehlen 1990, 9

²Gehlen 1990, 22

morfologiji čovjeka pokazuju kao nespecijaliziranost, nedostatak ili primitivizam građe čovjekova tijela i funkcije organa s obzirom na vanjski svijet. Morfološki, Gehlen čovjeka definira kao biće manjka - nespecijalizirano u bilo kakvoj prirodnoj prilagodbi. Istovremeno, takvog nedostatnog i primitivnog spram prirodnih specijalizacija, čovjeka vidi u stalnom naporu rasterećenja od prirodne zadanosti. Tako se i razvoj čovjeka, kako filogenetski tako i ontogenetski, prati kao razvoj svih pretpostavki pripadale one tijelu ili duhu (kako je već rečeno, kod Gehlena u bitnom jedinstvu) koje generiraju³ u svojoj interakciji sve veće i veće stupnjeve rasterećenja od zadane nedostatne prirodne pozicije.

* * *

Govoreći o položaju jezika u Gehlenovu sistemu, napominjem da će se ovdje obrađivati odlomci od 27. do 33. u Gehlenovoj knjizi. Ti su odlomci svojevrsna ishodišna točka u kojoj se susreću dva područja istraživanja: područje prirodnih znanosti i područje društvenih znanosti. Iz ove prijelomne točke razumljivim se pokazuje ispreplitanje tih dvaju područja i njihovo strukturalno jedinstvo u metodologiji za kojom Gehlen teži. Istražuje se *jezik sam* u interakciji sa uvjetima svoga nastanka, kao i sa postignućima koja su tek pojavom jezika omogućena. Upravo ovi odjeljci pokazuju ispruženost jednog područja u drugo. Korijeni jezika, opisivani morfološkom, dakle prirodnom zadanosti, razumljivi su tek u međudjelovanju s principom rasterećenja koji je izraz ne više prirodnog, već ljudskog, kulturnog odnošenja prema svijetu.

Prvi od ovih odjeljaka ima naslov Elementi samog jezika. Tu se želi pokazati koja je to postignuća stekao čovjek time što ima jezik. U prethodnim poglavljima (19-26.) dat je pregled korijena jezika, odnosno uvjeta nastanka jezika s obzirom na fiziologiju čovjeka, kao i na karakter akcija kojima ljudski organizam stupa u međudjelovanje s prirodom. Sada se taj novi organ -jezik želi vidjeti u sprezi unutar

---

³Kada se za opis Gehlenova sistema koristi riječ generiranje, valja napomenuti da ona uz dinamički, historijski smisao ima i statički smisao gdje se misli na sistem postojećih okolnosti i postojećih sposobnosti čovjeka i na njihovu stalnu interakciju, kako međusobno tako i spram cijelog sistema.

strukturalnog obrasca koji čine uvjeti njegova nastanka i nova jezičnom sposobnošću omogućena postignuća. Ali, ujedno se želi naglasiti poseban položaj jezika u ostvarenju projekta (ili *fenomena* kako kaže P. Teilhard de Chardin) čovjeka. Središnja je tvrdnja to da se u jeziku dovršava čovjek. U tekstu stoji doslovno "dovršava se rasterećenje od onog sada i ovdje"⁴, a upravo je to rasterećenje prethodno viđeno kao bitna karakteristika te kritične nespecijalizirane bio-mase koja svoj dovršetak ima u dosljednom odustajanju od prirodnom diktirane nužde za prilagodbom i prkosnoj (kod Hegela *lukavo*) protuprirodnoj cerebralizaciji. Sada, kad je čovjek konačno definiran kao biće dovršeno u jeziku, treba vidjeti koje su to karakteristike jezika što će omogućiti da se otvori ono beskrajno polje iznenađenja koncentrirano u ljudskom mišljenju. Odjeljci 27. i 28. daju u tom smjeru neke važne postavke upravo o odnosu jezika i mišljenja. Preciznije rečeno, na ovom stupnju to je još pitanje o *nastanku* mišljenja, Gehlenovim riječima o zametku misli. Dakle, ovdje je implicirano da Gehlen ne dvoji oko toga postoji li neki svijet misli samostalno, bez obzira na svoje uvjete. Ako govorimo o zametku mišljenja, to znači da smatramo kako ono ima uzroke izvan samog mišljenja, dakle nije samoniklo. Tek kada smo, zajedno s Gehlenom, odgovorili na pitanje o jeziku, moguće je postaviti pitanje o mišljenju. Ali valja napomenuti da on i predintelektualnim uvjetima nastanka mišljenja (i čovjekovih postignuća uopće) pridaje atribut imanentne inteligencije. To znači da mišljenje kulminira u jednom sveobuhvatnijem projektu nastanka čovjeka gdje

---

⁴Gehlen 1990, 255, puni citat glasi: "Tako on /jezik, op. D.Š./ izrasta, doista organski, iz podloge ljudskog čulnog života i života kretnji u istim strukturama, i može se opisati istim riječima, tako da on na kraju u svijesti okuplja i vodi cjelokupni razvitak ljudskog postignuća. U njemu se dovršava rasterećenje od onog sada i ovdje i od reakcije na slučajno dato, u njemu vrhune procesi spoznaje i ophođenja, u njemu se produktivno savlađuje otvorenost prema svijetu i beskonačnost nacrtu djelovanja i planova postaje mogućna. U njemu se, najzad, dovršava sve razumijevanje između ljudi u istoj usmjerenosti na zajedničku djelatnost, zajednički svijet i zajedničku budućnost."

immanentna inteligencija djeluje nepromijenjeno u svim fazama razvitka.⁵ Da bi odgovorio na pitanje o nastanku mišljenja, Gehlen podsjeća na svojstva glasa. Ta svojstva su: 1. glas je kretnja, akcija prisvajanja svijeta, u njemu leži intencija na stvari, 2. glas se može po volji ponavljati, dakle bez izvanjske nužde može se linearno ili u bilo kojoj kaotičnoj kombinaciji ponavljati isti glas. Sada je bitno naglasiti da zametak mišljenja Gehlen vidi u tome što nužde lišena kretnja prisvajanja predmeta - glas, odaslana u intenciji k stvari biva vraćena (reflektirana) od stvari. Misao počiva upravo na tome da svoju intenciju k stvari *čujemo* kao samu tu stvar. Intendirani predmet nam se vraća kao ne-više-osjetilan, sa svojim pravim pitanjem, sa puninom svojih neosjetilnih svojstava koja pobuđuju čuđenje, a za odgovor na to pitanje postaje nam potrebna nova riječ koja više nije u intenciji k stvari već k riječi. To je dakle početni impuls mišljenja. Njega karakteriziraju tri bitna motiva koji su ujedno i osnova za daljnje složenije procese. Prvi od tih motiva je gore opisan i Gehlen ga naziva *otpor stvari*. Sljedeći motiv je takozvana *isparljivost riječi*, a sastoji se u tome da tek izgovorena riječ ne može zadržati intenciju k stvari, već intencija mora biti neprestano ponavljana istom ili nekom drugom riječju. Treći motiv Gehlen naziva *čulna živahnost same mašte glasa* ili *duhovna živost*. Pomoću tog motiva Gehlen ima namjeru objasniti promjene i varijacije u jeziku, pridodajući još i produktivno djelovanje pogrešnog razumijevanja. Svi ovi motivi zajedno u kasnijoj analizi jezika bit će uzimani neodvojivo jedan od drugoga. Oni bitno karakteriziraju jezik i uvjeti su njegova daljnjeg razvitka. Oni ujedno karakteriziraju misao u njenom začetku, dok je još viđena u odnosu k stvari, ali istovremeno sadrže u sebi pretpostavke za daljnji razvitak jezika koji se ogleda u njegovim povratnim djelovanjima -refleksiji. Ovime se prelazi na odjeljke 29. i 30. o povratnim djelovanjima⁶. U razvoju jezika, odnosno misli, Gehlen vidi dva stupnja refleksije koji

---

⁵Još radikalniji stav o imanentnoj inteligenciji procesa nastanka i uloge čovjeka imamo kod P. Teilhard de Chardina u Teilhard de Chardin 1979.

⁶Gehlen 1990, pp. 267-279, odjeljci 29. Povratna djejtva: predstava, 30. Povratna djejtva:

Ujednačavanje unutarnjeg i spoljašnjeg svijeta

se tu javljaju. Prvi stupanj počiva na postignuću jezika da stvara slikovite predstave s proizvoljnom mogućnosti ponavljanja i projekcije neke akcije koja je jezikom predstavljena u budućnost. Tako nastaje takozvana *nova sadašnjost*. U takvoj vrsti refleksije javljaju se očekivanja i konstrukcije budućih akcija, što možemo zvati navikama. Čovjek se sa svojim beskrajnim mogućnostima pojavljivanja nalazi pred zadatkom da uvijek iznova ruši sheme koje si je u predstavama postavio te da to iskustvo ugrađuje u sve nove i nove predstave. Već iz rečenoga se vidi da ovdje intencija u potpunosti prelazi sa stvari na predstavu stvari, u visokom stupnju rasterećenja od osjetilno danog. Čovjekova egzistencija biva u velikoj mjeri oslobođena od neposredne stvarnosti i postaje predviđajuća egzistencija.⁷ Za Gehlena se sada otvara sljedeći stupanj refleksije, a to je izjednačavanje unutarnjeg i vanjskog svijeta. Taj drugi stupanj refleksije on naziva stvaranje *unutarnjeg-vanjskog svijeta*. Dakle ne radi se više samo o unutarnjoj predstavi i očekivanju nečega doživljenog, već o izgradnji potpunog, sebi dovoljnog unutarnjeg svijeta koji iskače iz apsolutnog mjesta i vremena i postaje bezmjestan -utopijski stvarajući svoje virtuelno vrijeme. Tradicionalni naziv za taj svijet je duša. Dalje Gehlen na primjerima tekstova H. Plessnera i G.H. Meada pokazuje značaj tog premještanja u vanprostorni i vanvremenski unutarnji-vanjski svijet. Jer tek kao tako premješten iz realnog u svoj virtuelni svijet, čovjek može postati *biće u odnosu*, distanci spram svijeta. Tu se konstruira čovjekovo *ja*, to je ono što je u distanci, a u isto vrijeme u centru doživljavajući sebe čas na jedan čas na drugi način. Doživljaj sebe kao *ja* uvijek

---

⁷Napominjem da je ovo mjesto interesantno jer se iz njega može nazrijeti prihvatljiva osnova za tumačenje principa legitimacije kojeg se dotiču, primjerice, psihoanalitičarske rasprave. Mada to Gehlen direktno ne navodi, mogle bi se pronaći čvrste veze spomenutog principa uz mehanizam predviđanja budućih djelovanja pomoću prošlih. Naročito je to vidljivo u stvaranju mitskog simbolizma kojemu nije potreban neki sofisticiraniji, teorijski stupanj jezika. Taj legitimirajući mitski simbolizam, ako bi bio objašnjen kao utemeljen u nečem što je bitno obilježje nastanka jezika, a time i čovjeka, bio bi razumljiviji kao konstanta koja obilježava pa čak i omogućuje bilo kakvu zajednicu i njeno političko djelovanje.

pretpostavlja neka moguća ti, on, mi i to kao projekciju u refleksiji zadobivene sopstvene pozicije u sferu drugih ljudi. Tako je konstruiran *sa-svijet*, jedna posebna, stvorena samosvijest, koja je bitno u odnosu sa drugima i koja na drugi način ne bi imala nikakav realitet. To je sfera duha.⁸

Razmotrivši do sada dva stupnja refleksije koja su omogućena svojstvima jezika, a prije toga vidjevši koji su to zameci mišljenja, sada se napokon otvara pitanje o samom takozvanom čistom mišljenju. To je kod Gehlena tema odjeljka 31. Bezglasno mišljenje. Polazi se od činjenice da intencija iz jezika prenesena u mišljenje ne mora uvijek biti izražena. Misao ne mora biti rečena na glas, u jezičnoj akciji. Na tom mjestu Gehlen vidi maksimum *zakočenja* u potpunom oslobođenju od svake izvanjske situacije, ali i od svakog djelovanja, čak i od onog glasovnog u govornoj akciji prisvajanja (simboliziranja) predmeta⁹. Tek sada se mišljenje može promatrati samostalno, odvojeno od jezika, ali još uvijek baštinjeno iz jezične, a ne neke druge sposobnosti. S takvim bezglasnim mišljenjem javlja se jedno bitno ljudsko svojstvo. Dostignuti visok stupanj rasterećenja omogućuje čovjeku da se prema svijetu odnosi na način koji ga razlikuje od životinje, da proizvodi preko mjere jer je svoju intenciju već zadovoljio i izvršio u jeziku. Sada je čovjek slobodan za ljudski rad koji ima poticaj izvan neposredne datosti predmeta i svoje u predmetni svijet nabačene egzistencije. Čovjek se pojavljuje kao rasterećeno, a time *otvoreno* biće. Mišljenje se počinje odnositi prema jeziku kao što se jezik odnosio prema opazajnim predmetima. Tok intencija premješten je u potpuno neosjetilne objekte, predstave. One su sada nova - ljudska stvarnost. Ali ti objekti, nosioci misli, ostaju i dalje nužni. Naime, nevezanost mišljenja uz jezik ovdje ipak znači samo nevezanost uz izražavanje intencije glasnim govorom. Međutim, riječi ili čulni opažaji, barem jedno od tog dvoje, u svakom konkretnom slučaju ostaju nužni da bi mišljenja uopće bilo. Takav stav Gehlen brani pozivajući se na Freuda koji u *Tumačenju snova* na jednom mjestu govori o nepostojanju procesa mišljenja ako nije podržan riječima ili

---

⁸Ovdje je Gehlen za upotpunjavanje svoje koncepcije preuzeo Plessnerov izvod.

⁹Bilo kao vanjskog predmeta ili kao nekog takozvanog predmeta mišljenja.

Ovo Benvenisteovo objašnjenje može nam sada pomoći da bolje razumijemo sljedeći Gehlenov korak u opisivanju jezika i postignuća koja se kroz jezik javljaju. Preskačem 32. poglavlje koje se vraća u pokušaj koncentracije različitih ranije opisanih korijena jezika u jedno ishodište i prelazim na poglavlje 33. Viši razvitak jezika. Još samo treba napomenuti da je u poglavlju o bezglasnom mišljenju anticipiran problem porivnog suviška koji se međutim na ovom stupnju rasprave još ne otvara u potpunosti, ali koji je obilježen kao značajan i moguć upravo s povratnim djelovanjem intencije na potpuno slobodnu i rasterećenu puninu neosjetilnih objekata. Tek u ovom 33. poglavlju imat ćemo zaokruženu sliku onoga što je jezik u svojoj potpunosti. Dosad je bilo nužno vidjeti koji su to morfološki korijeni jezika, zatim koja se postignuća javljaju zahvaljujući različitim karakteristikama povratnih djelovanja i intendirajućeg karaktera ljudske ispruženosti u svijet. Trebalo je vidjeti jezik kao skupinu otčuljenih refleksa i predodžbi u mišljenju, zatim prepoznati u njemu neprestanu intenciju k novim i novim objektima (i osjetilnim i neosjetilnim), a onda i mogućnost "čistog" bezglasnog mišljenja. Sada u ovom poglavlju Gehlen nam daje zaokruženu sliku jezika samog kao momenta formiranja odnosa između svih tih od neposrednosti rasterećenih svojstava u njihovoj vlastitoj ravni. To on naziva flektirajuće i sintaktičko sazrijevanje jezika. Mogućnost tako nečega je u tome da riječi, bolje rečeno morfemi, gube svoju neposrednu stvarnosnu težinu. Nešto što se u ranijem stupnju moglo javljati isključivo u vezi sa stvarnošću, označujući je neposredno ili označujući apstraktne predstave unutar jezika, počinje gubiti vezu s predmetom i postaje objekt jezika lišen samostalnog značenja, koji sada u rečenici urasta u glavnu radnju odnosno u riječi koje ju izražavaju, dobivajući značenje tek u toj poziciji. Upravo to je osnova flektivnosti jezika. Jezik sa svojim elementima koji su izgubili objektivnu označavajuću funkciju, što Gehlen naziva *izbljeđivanjem*, počinje vlastitu unutrašnju igru spajanja i razdvajanja obogaćujući se novim i novim oblicima. Potpuno izbljedjeli elementi jezika služe još samo tome da izraze čiste sintaktičke relacije stvarajući u fleksiji takve veze koje sigurno ne potječu od prvobitne funkcije simboliziranja osjetilnog i neosjetilnog univerzuma. Tu se u stvari radi o podjeli morfema na one koji su zadržali označavajuću funkciju i na one koji su, Gehlenovim

riječima, izbljedjeli i imaju još samo funkciju u odnosu s drugim morfemima, a to su gramatemi. Za ilustraciju toga Gehlen koristi primjere iz historijske, poredbene lingvistike. Na primjer riječ Unbestimmbarkeit (neodredljivost) kao plod jedne čisto unutrašnje jezične sposobnosti da operira sa svojim izbljedjelim objektima. Tako se dijelovi bestimmen (odrediti), un, što je stari oblik negacije, baren, što je slično s engleskim bear (nositi) i -keit, koji potiče od zajedničkog korijena s gotskim haidus (stalež, dostojanstvo), vežu u sasvim novi smisao.¹¹ Taj smisao se stvara u interakciji više ili manje izbljedjelih objekata koji su nekad imali samostalno značenje. Ovakvim sposobnostima jezika Gehlen vidi uzrok u čulnoj živahnosti same mašte glasa, o čemu je bilo riječi u poglavljima 27. i 28. Proces koji Gehlen naziva izbljeđivanjem analizira na svoj način Jacques Derrida predlažući njegovu dekonstrukciju.¹² On taj proces vidi kao metaforičnost koja se uspostavlja na prazninama nastalim izbljeđivanjem, rasipanjem prvotnih jezičnih oznaka. Proces izbljeđivanja značajan je Gehlenu i kao još veći stupanj neovisnosti čovjeka od osjetilnih predmeta. Jezična djelatnost nije više motivirana nikakvom intencijom na predmete izvana, a ni unutar jezika. Javlja se mogućnost produkcije potpuno neovisnih odnosa koji sasvim slobodno grade svoje objekte tim više što je fleksija nekog jezika bogatija. Već smo vidjeli primjer kod Benvenistea gdje iz mogućnosti grčkog jezika baštinimo terminologiju (a time i objekte) za dva i pol tisućljeća filozofske rasprave. Jezik je tu konačno sam kod sebe u svojoj poetičnoj funkciji, poetičnoj u onom smislu u kojem je grčki poiesis prevedeno latinskim productio. Zanimarivanje svih vanjezičnih odnosa koje se dešava u *višem razvitku jezika* i slobodno odnošenje sve apstraktnijih jezičnih objekata među sobom Gehlen vidi kao proces analogan onome koji Hegel naziva ukidanje¹³, što je identično s njegovim terminom rasterećenje od neposrednosti. Ovdje je još jednom uočljiva Gehlenova povezanost za uvodno spomenutu tradiciju koja polazi od pretpostavke da je čovjek

---

¹¹Izvod je Gehlenov i ne zadovoljava u potpunosti sve zahtjeve komparatističke analize.

¹²Derrida 1990

¹³Gehlen 1990, 294

biće manjka, bitno u nedostatku, a time u stalnoj intenciji k stvarima. Biće koje treba svoju neposrednu okolinu da bi je ukinulo kao neposrednu i stvorilo iz nje svoj ljudski svijet u kome će se na ljudski praktičan način odnositi. Čovjek u tom procesu ukidanja - rasterećenja - postaje biće ne više neposredne nego praktične osjetilnosti koje, stvarajući svoj svijet, stvara povijest (slično Marx povijest vidi kao povijest *ljudskih*, od čovjeka produciranih osjetila kojima se u svom ljudskom svijetu odnosi). Kao takvo povijesno biće, čovjek projicira sebe u energičnom procesu svog nastanka u neku konačnu, aristotelovski rečeno entelehijsku, neposrednost. Možda u dovršeni humanizam prirode i naturalizam čovjeka.¹⁴ Ta nova neposrednost bila bi ponovno zadobijanje ukinutog, izgubljenog sebe, ali ovaj put kao izraza vlastite ne-više-osjetilne, nego na ljudski, praktičan način proizvedene potrebe. Takva tradicija baštinjena je od Aristotelovog učenja o entelehiji, preko kršćanske eksplikacije u metafori očovječenog boga kao eshatološkog cilja, pa onda poznanstvljena u klasičnoj njemačkoj filozofiji Fichtea i Hegela te nakon njih Marxa koji toj tradiciji daje konačan oblik prikazujući njenu dijalektiku izrazima materijalnih odnosa. Elemente ove tradicije prepoznat ćemo u bitnim postignućima koje Gehlen vidi kao karakteristične za razvoj jezika. Zanimljivo je spomenuti primjer iz antropologije gdje se izražava neslaganje s ovakvom jakom, a moglo bi se reći filozofski optimističnom tradicijom. Takvo neslaganje imamo u članku H. Plessnera "Homo absconditus"¹⁵. Njemu je najne-prihvatljivije upravo određenje čovjeka kao bića koje mora neprestano ukidati svoju neposrednu prirodnu zadanost (ili se od nje rasterećivati). Plessner nudi svoju spoznajno "slabiju" poziciju shvaćanja čovjeka kao homo absconditusa - bez uvjeta, bez određenja, kojemu nije moguće baš tako jednostavno dati konačnu definiciju i onda iz nje projektirati "pravi put djelovanja". Ali upravo kao slabija, takva pozicija ima svoju draž u mogućnosti sakupljanja različitih, čak i oprečnih nazora u proučavanju čovjeka dajući im podjednak legitimitet što ne bi bilo moguće iz neke jake pozicije. Slična kritika jake pozicije javlja se i u susretu nazora i

---

¹⁴Marx, *Privatno vlasništvo i komunizam in Marx-Engels 1989*

¹⁵Plessner 1986

metoda istraživanja u različitim znanostima, nazvanih strukturalističkima, s raznorodnim kasnijim pravcima koji u jakoj poziciji uočavaju određenu ćorsokaknost¹⁶.

U Gehlenovom tumačenju višeg razvitka jezika ostao je još jedan značajan moment, a to je izbljeđivanje same rečenične fleksije. Jezik počinje stvarati odnose unutar sebe kojima više nije potrebna ranije opisana bogata fleksija, već su oni shvatljivi na osnovu čisto logičkih i samo unutar konteksta razumljivih sintaktičkih cjelina. Taj proces Gehlen vidi kao još veći stupanj rasterećenja i samodovoljnosti jezične djelatnosti u svojoj vlastitoj ravni. Jezik u svojim sve višim i višim postignućima gradi načine funkcioniranja koji više ne ovise o uvjetima svoga nastanka. Jednom započeti projekt stvaranja vlastitog unutarnjeg svijeta u jeziku dovršava se ekonomiziranjem flektivnog bogatstva i mogućnošću očuvanja svih njegovih prednosti, ali ovaj put s minimalnim brojem upotrebljenih akcija (ukoliko smo jezičnu djelatnost vidjeli kao akciju usmjerenu k osjetilnim i neosjetilnim objektima). Na ovom stupnju razvoja, kaže Gehlen, mišljenje čini korak k matematici. Naime tek njime je omogućeno postojanje matematičkih objekata. Ekonomiziranje u jeziku se inače događa jednako na razini značenjskih odnosno morfemskih jedinica i na razini neznačenjskih, razlikovnih jedinica - fonema. Ali Gehlen to u ovom tekstu ne analizira posebno, već se zadovoljava navodeći primjere koje daju s jedne strane Humboldt, a s druge lingvisti komparatisti (mladogramatičari), a koji potvrđuju u raznim jezicima situaciju gubljenja bogatstva prethodnih flektivnih oblika. Promatrajući ekonomiziranje u jeziku, lingvistička analiza dolazi do pojma jezičnog vremena, o čemu piše R. Katičić¹⁷. To jezično vrijeme nije isto što i Gehlenovo naprijed spomenuto virtuelno, izmješteno vrijeme koje nastaje u rasterećenju od neposrednog, apsolutnog sada i prelaskom u neko više, apstraktno sada, gdje čovjek sebe projicira. Jezično vrijeme kod Katičića je mjerljivo smjenama jezičnih sinkronija gdje iz starijeg stanja jezika internom promjenom nastaje sljedeće - novije (npr. iz starovisokonjemačkog srednje-

---

¹⁶Termin G. Flege, na primjer u "Postmoderna - nova epoha" in Postmoderna 1988

¹⁷Katičić 1971

visokonjemački, a iz njega novovisokonjemački). Katičić te prijelaze objašnjava isključivo dokidanjem fonemskih jedinica u određenim morfovima starijeg stanja što rezultira manjim brojem fonemskih jedinica u odgovarajućim morfovima mlađeg stanja. Starije stanje, po Katičiću, uvijek je bogatije oblicima nego novije i intencija je jezika da stalno prelazi u ekonomičnije stanje siromašnije oblicima, a da istodobno zadrži istu sposobnost označavanja i bogatstvo unutarnjih odnosa. Ovime je u stvari opisana bit procesa koji Gehlen vidi kao dovršetak razvoja jezika unutar samog sebe; od početne vezanosti uz predmetni svijet, ali s već prisutnom intencijom njegova ukidanja, sve do krajnjeg stupnja gdje se svaka, pa i jezična akcija, svodi na minimum uz zadržavanje svih u razvoju stečenih postignuća.

Na ovome mjestu završava Gehlenovo empirijsko istraživanje unutar jezika samog. Dalje će se već morati ići upotrebom pojmova porivnog suviška, fantaziranja i mišljenja u slikama ili slaganja sa stvarnošću u poglavlju o spoznaji i istini. Međutim sav daljnji razvitak bit će temeljen na rezultatima čovjekove jezične sposobnosti.

Bibliografija:

Benveniste 1975 = Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd 1975.

Derrida 1990 = Ćak Derida, *Bela mitologija*, Bratstvo jedinstvo, Novi Sad 1990.

Gehlen 1990 = Arnold Gehlen, *Čovjek: njegova priroda i njegov položaj u svijetu*, Svijetlost, Sarajevo 1990.

Katičić 1971 = Radoslav Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1971.

Marx-Engels 1989 = Karl Marx, Friedrich Engels, *Rani radovi*, Naprijed, Zagreb 1989.

Plessner 1986 = Helmut Plessner, *Homo absconditus*, in *Filozofija modernog doba*, zbornik, priredio A. Šarčević, Veselin Masleša, Sarajevo 1986.

Postmoderna 1988 = *Postmoderna - nova epoha ili zabluda*, zbornik, Naprijed, Zagreb 1988.

Teilhard de Chardin 1979 = Pjer Tejar de Šardin, *Fenomen čoveka*, BIGZ, Beograd 1979.